

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ανάπτυξη της Υπαίθρου και Πολιτικές

Ενότητα : Η «μεταπαραγωγική» ύπαιθρος

Κίζος Αθανάσιος

Τμήμα Γεωγραφίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο **«Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου»** έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

1. Σκοποί ενότητας	4
2. Περιεχόμενα ενότητας	4
2.1 Οι Γεωγραφίες Της Υπαίθρου Και Της Ανάπτυξης Της Υπαίθρου	4
2.1.1 Νέες Αντιλήψεις, Νέα Μοντέλα Ανάπτυξης, Νέες Πρακτικές	4
2.1.2 Περιβαλλοντικές Γεωγραφίες και Γεωγραφίες 'Επιστροφή στη Φύση' ..	7
2.1.3 Γεωγραφίες Κατανάλωσης, 'Νοσταλγίας' Και Συμβολικών Κοινοτήτων	8
2.1.3.1 Μετανάστες και Συμβολικές Κοινότητες: Οι Κοινότητες της Υπαίθρου ως 'Σκηνικό'	9

1. Σκοποί ενότητας

Στην ενότητα αυτή πραγματοποιείται εισαγωγή στις γεωγραφίες της υπαίθρου και της ανάπτυξης της υπαίθρου σήμερα: κατανάλωση, περιβάλλον, γεωγραφίες 'νοσταλγίας' και συμβολικών κοινοτήτων, γεωγραφίες πολύ-λειτουργικότητας.

2. Περιεχόμενα ενότητας

2.1 Οι Γεωγραφίες Της Υπαίθρου Και Της Ανάπτυξης Της Υπαίθρου

2.1.1 Νέες Αντιλήψεις, Νέα Μοντέλα Ανάπτυξης, Νέες Πρακτικές

Η ελκυστικότητα μιας περιοχής είναι η εικόνα που έχουν για αυτή διάφορες ομάδες κατοίκων της ή ομάδων που σχετίζονται με αυτή (επισκέπτες, μετανάστες, τουρίστες κτλ.). Η ελκυστικότητα εκφράζει πρακτικά το κατά πόσο μια ομάδα βρίσκει ελκυστική μια περιοχή για εγκατάσταση ή επίσκεψη και μπορεί να εκτιμηθεί από τις ροές (μόνιμες ή προσωρινές) ανθρώπων και οικονομικών δραστηριοτήτων στον χώρο και στον χρόνο (Κίζος κ.α., υπό έκδοση). Όπως προκύπτει από τον παραπάνω ορισμό, η ελκυστικότητα μιας περιοχής είναι μια έννοια το περιεχόμενο της οποίας μεταβάλλεται ανάλογα με την ομάδα και την χρονική περίοδο στην οποία αναφέρεται (Κίζος κ.α., υπό έκδοση).

Η ύπαιθρος στον Δυτικό κόσμο αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα για την χωρική και χρονική μεταβολή των αντιλήψεων ελκυστικότητας. Αν και οι περιπτώσεις σε κάθε περιοχή και χώρα διαφέρουν σημαντικά, γενικά η βιομηχανική επανάσταση και η αστικοποίηση που επακολούθησε, μετέτρεψε σταδιακά τις περιοχές της υπαίθρου σε μη ελκυστικές περιοχές σε περισσότερα του ενός επίπεδα:

- Ως περιοχή κατοικίας θεωρήθηκε απομονωμένη και ανασφαλής χωρίς τις υποδομές και τις υπηρεσίες που έχει ανάγκη ο σύγχρονος πολίτης σε σχέση με την πόλη,
- Ως περιοχή για οικονομικές δραστηριότητες προσέφερε περιορισμένες ευκαιρίες εκτός αγροτικής παραγωγής (η οποία θεωρήθηκε ούτως ή άλλως ως μη ελκυστική και περιορισμένου κέρδους δραστηριότητα), ενώ και
- Ως ιδεολογικός χώρος συνδέθηκε με την 'συντήρηση' και 'οπισθοδρομικές' ιδέες σε αντίθεση με την 'πρόοδο' και τον 'εκσυγχρονισμό' που προσέφερε το άστυ (Hoggart et al. 1995, Γούσιος, 1999, Williams, 1985/ 1996, Cloke, 1997, Νιτσιάκος, 1995).

Η μειωμένη αυτή ελκυστικότητα εκφράστηκε μέσα από μείωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και του πληθυσμού σε αυτές, με την μετανάστευση από αυτές κυρίως των νέων και δυναμικότερων ηλικιών, με αποτέλεσμα οι 'κυρίως υπαίθριες' περιοχές να κατατάσσονται μεταξύ των φτωχότερων περιοχών στην Ευρώπη και να χαρακτηρίζονται ως 'Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές' (Less Favored Areas) (OECD 1994, CEC 1997a).

Τις τελευταίες δεκαετίες όμως παρατηρείται μια αντιστροφή αυτής της τάσης και των αντιλήψεων για την ελκυστικότητα της υπαίθρου. Η υποβάθμιση της ζωής και του περιβάλλοντος στις πόλεις από τη μια και το γεγονός ότι η ύπαιθρος σηματοδοτείται από ένα υψηλό πολιτισμικό δυναμικό που αφορά κοινωνικές συμβολικές αναπαραστάσεις όπως τοπία, εθνικές, περιφερειακές ή τοπικές ταυτότητες (Cosgrove, 1998, Jackson, 1984) έχουν θεωρητικά αυξήσει την δυναμική ελκυστικότητα της

(Bunce, 1994, Marsden, 1999, Νιτσιάκος, 1995, Marsden et al., 1993, Howarth, 1995, Halfacree, 1995, Williams, 1990)

Μια τάση 'νοσταλγίας της υπαίθρου' (Bunce, 1994, Howarth, 1995) από την άλλη, έχει μετατρέψει την ύπαιθρο στον Δυτικό κόσμο και στην Ελλάδα, δυνητικά τουλάχιστον, ως ελκυστικό μέρος για κύρια κατοικία κυρίως, αλλά και για οικονομική δραστηριότητα δευτερευόντως (Marsden, 1999). Τα παραπάνω δεν συνεπάγονται ότι έχει αντιστραφεί το ρεύμα αστικοποίησης και εγκατάλειψης της υπαίθρου, αντιθέτως πολλές περιοχές, κυρίως περιθωριακές ή απομονωμένες ακόμη χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερα μη ελκυστικές, αλλά μάλλον ότι σε συγκεκριμένες περιοχές, αυτές οι τάσεις καταγράφονται ως αποτέλεσμα νέων χρήσεων του χώρου (Marsden, 1999, Williams, 1990, Halfacree, 2001). Το φαινόμενο αυτό καταγράφεται όπως είδαμε ως 'από-αγροτοποίηση' της υπαίθρου (Γούσιος, 1999, Παπαδόπουλος, 1999) και εκφράζει ακριβώς την μετάβαση από τον 'αγροτικό χώρο' στην 'ύπαιθρο'. Εκφράζεται, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, από την μείωση της σημασίας της αγροτικής παραγωγής ως του κύριου προμηθευτή εργασίας, τους αυξανόμενους αριθμούς επισκεπτών της υπαίθρου, της αύξησης αυτών που εργάζονται στην πόλη και κατοικούν στην εξοχή, τις νέες τεχνολογίες και δυνατότητες επικοινωνίας και συγκοινωνίας και τις πολιτικές για την βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου (Van der Ploeg et al., 2000, Gray, 2000).

Οι σύγχρονες προσεγγίσεις για τους μετασχηματισμούς αυτούς, καταλήγουν συνήθως σε δύο ευρείς υπαιθρότητες, οι οποίες όμως θα πρέπει να αντιμετωπιστούν περισσότερο ως εναρκτήριο σημείο της ανάλυσης και ως κατηγορίες που περιλαμβάνουν πολλές και διαφορετικές υποκατηγορίες οι οποίες μεταβάλλονται χωρικά και χρονικά, παρά ως παγιωμένες και μονολιθικές έννοιες. Η πρώτη υπαιθρότητα είναι η 'αστική ύπαιθρος' και η δεύτερη η 'υπαίθρια ύπαιθρος' (Van der Ploeg et al., 2000, Ray, 2002, Marsden, 1999, Hoggart et al. 1995), από τις οποίες η πρώτη αναφέρεται στην ύπαιθρο που δημιουργούν, φαντάζονται, καταναλώνουν, επιθυμούν κτλ. οι κάτοικοι αστικών περιοχών και η δεύτερη στην ύπαιθρο των κατοίκων της υπαίθρου.

Η 'αστική ύπαιθρος' αναφέρεται στην ύπαιθρο η οποία βιώνεται, όπως υποδεικνύει και το όνομα, μέσα από «αστικά γυαλιά», μια έννοια που κατασκευάζεται από κατοίκους των πόλεων (Νιτσιάκος, 1995, Marsden, 1999). Αυτό βέβαια οδηγεί σε ένα παράδοξο: μια ομάδα η οποία δεν ζει στην ύπαιθρο, την ορίζει και διαμορφώνει το νόημα και τις λειτουργίες που αυτή οφείλει να επιτελέσει, κάτι το οποίο μπορεί να συνοψιστεί ως 'νοσταλγία της υπαίθρου'. Η αντίληψη αυτή όμως δεν θα πρέπει να θεωρηθεί 'καινούργια' ή πρόσφατη. Παλαιότερες πηγές δείχνουν ότι η νοσταλγία αυτή για έναν ιδεατό τρόπο αγροτικής ζωής μπορεί να ανιχνευτεί σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας (Williams, 1985/1996), τόσο διεθνώς, όσο και στον Ελληνικό χώρο (πχ. Ασδραχάς, 1988, σελ. 185-6 για ένα παράδειγμα του 18^{ου} αιώνα), θα μπορούσε μάλιστα κανείς να ισχυριστεί ότι μπορεί να ανιχνευτεί ως και στον Ησίοδο, ο οποίος στο «Έργα και Ημέρες» επίσης υμνεί μια 'απλή, αγροτική ζωή' σε αντίθεση με την ζωή στις πόλεις της εποχής, συνδέοντας μάλιστα την μεν με την παράδοση και με 'παραδοσιακές' αξίες και τη δε με όλα τα 'κακά της σύγχρονης ζωής' της εποχής. Το παράδοξο αυτό δείχνει καθαρά τη συμβολική σημασία της υπαίθρου για τους κατοίκους των αστικών κέντρων καθώς η ύπαιθρος συμβολίζει για αυτούς το παρελθόν των αγροτικών κοινωνιών τους και έναν τρόπο ζωής διαφορετικό από αυτόν της πόλης, κοντά στην φύση. Αν και αυτό έρχεται σε αντίθεση με την αρχική επιδίωξη τους να απομακρυνθούν από τον τόπο και τρόπο αυτό ζωής στην ύπαιθρο (Νιτσιάκος, 1995, Νιτσιάκος, 1993) και να

εγκατασταθούν στις πόλεις, παρόλα αυτά καθορίζει ένα μεγάλο τμήμα του *‘χαμένου παράδεισου’* της αγροτικής ζωής, του *‘αγροτικού ειδυλλίου’* (rural idyll) (Howarth, 1995, Halfacree, 1995, Williams, 1985/1996, Bunce, 1994, Van Koppen, 2000, Rosener, 1999). Τέτοιοι συμβολισμοί δημιουργούν τεχνητά πολιτισμικά τοπία στην ύπαιθρο τα οποία χρησιμεύουν ως απομιμήσεις της *‘αυθεντικής’* ζωής στην ύπαιθρο και καταναλώνονται ως τέτοια (Hoggart et al. 1995, Marsden 1999). Η αύξηση της ζήτησης για τέτοια τοπία, δημιουργεί και ανάλογη αύξηση της ζήτησης περιοχών για κατοικία – πρώτη ή δεύτερη- στην ύπαιθρο, περιοχών *‘αυθεντικών’*, με υψηλό επίπεδο υπηρεσιών και περιβάλλοντος (Van der Ploeg et al 2000).

Η έννοια του *τοπίου* είναι στενά συνδεδεμένη με αυτή τη συμβολική σημασία της υπαίθρου, καθώς το τοπίο γενικά εκφράζει την οπτική απεικόνιση συμβολισμών (Τερκενλή, 1996, Κίζος, 2003). Τα τοπία που αντιστοιχούν σε αυτούς τους συμβολισμούς είναι τοπία φορτισμένα συμβολικά και συναισθηματικά με την επιστροφή σε αυτό το *‘χρυσό’* παρελθόν που *‘νοσταλούν’* οι χρήστες της υπαιθρότητας αυτής, έστω και αν πρόκειται μόνο για εικόνα, ένα τοπίο που είναι τεχνητό και που *καταναλώνεται* ως τεχνητό, ως απομίμηση της *‘αυθεντικής’* αγροτικής ζωής (Marsden, 1999) και η ύπαιθρος γίνεται αντιληπτή ως *σκηνικό* και καλείται να παρέχει υπηρεσίες σε επισκέπτες οι οποίοι επιθυμούν να καταναλώσουν εικόνες και σύμβολα. Σχηματικά τα τοπία αυτά αποκαλούνται ως η *«ύπαιθρος της πολυθρόνας»* (Bunce, 1994, σελ. 37), μια καθαρά αστικά-προσανατολισμένη έννοια (Γλούσιο υλικό πάνω στους αστικά κατασκευασμένους μύθους της *‘ειδυλλιακής υπαίθρου’* παρέχουν επίσης και οι Marsden, 1999, Νιτσιάκος, 1995, Marsden et al, 1993).

Η *‘υπαίθρια ύπαιθρος’* ή *‘αγροτική ύπαιθρος’* από την άλλη, αναφέρεται στους κατοίκους της υπαίθρου. Αν και τέτοια ομογενής ομάδα πρακτικά δεν υπάρχει, καθώς οι διαφορές μεταξύ χωρών, αλλά και στο εσωτερικό των χωρών αναφορικά με απασχόληση και στρατηγικές επιβίωσης των νοικοκυριών, τρόπο ζωής, φυλή, ηλικία, προσδοκίες και επιδιώξεις (Jones 1995, Van Dam et al. 2002) είναι περισσότερες από τις ομοιότητες, ορισμένες κοινές τάσεις δικαιολογούν την επιλογή μιας τέτοιας κατηγορίας. Η σημαντικότερη από αυτές εκφράζεται ως αυξανόμενη πίεση για *αποαγροτοποίηση* και στροφή στην παροχή υπηρεσιών, σε νέες δραστηριότητες και προϊόντα, όπως θα φανεί και στην συνέχεια που θα παρουσιαστούν οι πρακτικές ανάπτυξης της υπαίθρου. Ταυτόχρονα όμως, οι κάτοικοι της υπαίθρου απαιτούν και αυτοί ποιότητα ζωής όμοια με αυτή των αστικών περιοχών, δηλαδή την ανατροπή της μειονεκτικότητας και της καθυστέρησης και την απόλαυση ανάλογου επίπεδου υπηρεσιών και επιλογής δραστηριοτήτων με αυτή της πόλης.

Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι βέβαια σχηματική, ένα αδρό μοντέλο κατανόησης, και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει την *‘πραγματικότητα’* της σημερινής υπαίθρου. Ως παράδειγμα μπορούν να αναφερθούν οι αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, για τους οποίους δεν είναι εμφανές σε ποια υπαιθρότητα ανήκουν, αν και φαινομενικά η περίπτωση τους θα έπρεπε να είναι απλή. Θεωρητικά οι αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανήκουν στην δεύτερη υπαιθρότητα, αυτή των κατοίκων της υπαίθρου. Στις σύγχρονες όμως Δυτικές κοινωνίες αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των κατόχων αγροτικών εκμεταλλεύσεων οι οποίοι δεν είναι αγρότες, αλλά ασχολούνται περιστασιακά (ως *‘χόμπυ’*) ή έχουν ως δεύτερη απασχόληση τη γεωργία (Van der Ploeg et al, 2000, Gray 2000). Τα συμφέροντα, οι επιδιώξεις και οι αντιλήψεις των διαφορετικών κατηγοριών αρχηγών είναι σημαντικά διαφορετικές, τόσο όσον αφορά στις στρατηγικές επιβίωσης, όσο και στις αντιλήψεις και νοοτροπίες σχετικά με την ύπαιθρο και τα τοπία της και την αγροτική παραγωγή σε αυτή (για ένα

χαρακτηριστικό παράδειγμα στη Λέσβο βλ. Κίζος και Σπιλάνης, 2002α και Κίζος και Σπιλάνης, 2002β). Έτσι, οι αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι ταυτόχρονα και χρήστες και καταναλωτές των τοπίων της υπαίθρου. Χρήστες γιατί τα διαμορφώνουν με τις παρεμβάσεις τους και τα καλλιεργητικά συστήματα που υιοθετούν και καταναλωτές γιατί (ορισμένοι από αυτούς) συμμετέχουν στους συμβολισμούς της πρώτης κατηγορίας υπαιθρότητας που αναφέρθηκε: αυτή της ‘αστικής υπαίθρου’. Η σύγχυση αυτή εντείνεται και με τις πολιτικές κατευθύνσεις της ΕΕ για την ανάπτυξη της υπαίθρου που θα αναλυθούν στη συνέχεια. Από τη μια αναμένεται από αυτούς να παράγουν τρόφιμα σε λογικές τιμές (που προϋποθέτει παραγωγή σε κλίμακα), ενώ από την άλλη θεωρούνται ως ‘συντηρητές της υπαίθρου’ και ότι ‘διαφυλάσσουν το περιβάλλον και την κληρονομιά της υπαίθρου’ (CEC 1999). Στη συνέχεια των σημειώσεων ακολουθεί ανάλυση του παραδόξου αυτού και των αντικρουόμενων στόχων της πολιτικής ανάπτυξης της υπαίθρου, η οποία πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι συμπίπτει με την κατάσταση που περιγράφηκε ήδη: από τη μια παραγωγή σε κλίμακα, ομογενοποίηση και μείωση του κόστους και από την άλλη παραγωγή προϊόντων ποιότητας, φιλικών στο περιβάλλον με ονομασία προέλευσης, σε τοπία που θυμίζουν την ‘παραδοσιακή’ ύπαιθρο από νοικοκυριά πολύ-απασχολούμενα και προσανατολισμένα στην παροχή υπηρεσιών παράλληλα με την αγροτική παραγωγή ή από ‘ερασιτέχνες’ γεωργούς. Έπειτα από τη γενική αυτή διαπραγμάτευση, θα παρουσιαστούν στη συνέχεια ορισμένες από τις χαρακτηριστικότερες γεωγραφίες της υπαίθρου σήμερα, οι οποίες έχουν στενή σχέση με τις πρακτικές ανάπτυξης της υπαίθρου που περιγράφονται στη συνέχεια.

2.1.2 Περιβαλλοντικές Γεωγραφίες και Γεωγραφίες ‘Επιστροφή στη Φύση’

Οι περιβαλλοντικές γεωγραφίες της υπαίθρου προέρχονται από το γενικότερο κίνημα της προστασίας της φύσης, που άρχισε να αναδύεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και εκφράστηκε με την υιοθέτηση των αρχών της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης στο Ρίο το 1992. Τα κινήματα αυτά, αν και εξαιρετικά ετερόκλητα και ετερογενή, τείνουν να αποφεύγουν τη στενά ανθρωποκεντρική θεώρηση της γης και των φυσικών πόρων και να προκρίνουν μια προσέγγιση όπου η ‘φύση’ ή το ‘περιβάλλον’ έχει δική του υπόσταση και πρέπει να αντιμετωπίζεται με σεβασμό από τις ανθρώπινες κοινωνίες, πρακτικά ότι η φύση δεν ‘ανήκει’ στο ανθρώπινο είδος, αλλά αποτελεί από ‘μόνη της’ μια χωριστή οντότητα. Η παράδοση αυτή θα μπορούσε να ονομαστεί νατουραλιστική-φυσικαλιστική παράδοση (Hoggart et al, 1995). Σύμφωνα με αυτή, η σχέση ανθρώπου φύσης έχει διαταραχθεί από τον σύγχρονο τρόπο ζωής, και θα πρέπει να επιδιωχθεί η επαναφορά της ‘μαγείας’ μεταξύ ανθρώπου και φύσης, δηλαδή η ανακάλυψη της ουσιαστικής, ενδογενούς αξίας της φύσης και της διατήρησής της. Η προσέγγιση αυτή έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις προσεγγίσεις της φύσης ως πόρου, όπου με τυπικά ανθρωποκεντρική λογική, η φύση αντιμετωπίζεται ως μέσο παραγωγής, και άρα παρουσιάζεται ως μια οντότητα για ανθρώπινη χρήση, η οποία μπορεί να αναλυθεί σε μια σειρά ποσοτικοποιημένων φυσικοχημικών παραμέτρων. Μια ενδιάμεση προσέγγιση είναι αυτή που παρουσιάζει τη φύση ως σύμβαση, όπου η φύση και όλες οι αντιλήψεις των ανθρώπων απέναντι της παρουσιάζονται ως κοινωνικές συμβάσεις, οπότε η φύση θεωρείται ως κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια, η οποία εκφράζει τις

επιδιώξεις της κοινωνικής ομάδας που την κατασκεύασε, δηλαδή η φύση δεν υπάρχει έξω από τις διάφορες προσεγγίσεις για την φύση και βέβαια οι προσεγγίσεις αυτές δεν είναι συγκρίσιμες μεταξύ τους, ούτε ισχύουν έξω από τον προστατευτικό μανδύα της παράδοσης τους (Arnold, 1996, Δέλτσου, 2000). Η προσέγγιση αυτή εντάσσεται στο γενικότερο μεταμοντέρνο κίνημα της κοινωνικής κατασκευής των εννοιών που θεωρούνται 'φυσικές', όπως είναι το 'περιβάλλον', η 'φύση', αλλά και εννοιών όπως η 'επιστήμη', η 'αλήθεια' κτλ. (Hacking, 2001).

Για να επιστρέψουμε στην νατουραλιστική προσέγγιση, αυτή συνδέεται με ιδεαλιστικά μοντέλα για την σχέση ανθρώπου – φύσης, με κυριότερο αυτό της ειδυλλιακής αγροτικής ζωής (Van Koppen, 2000, σελ. 300-8), όπου η φύση παρουσιάζεται ως «Αρκαδία», μυθικός τόπος ειδυλλιακής ζωής, μιας 'χρυσής εποχής' όπου οι αγροτικές ανθρώπινες κοινωνίες ζούσαν σε αρμονία με τη φύση και τις φυσικές αξίες, σε ισορροπία με το περιβάλλον και μεταξύ τους. Η σύγχρονη αστική και καταναλωτική κοινωνία έχει διαταράξει αυτή την 'ιδανική' σχέση κοινοτικών δεσμών και ισορροπίας με τη φύση και ο μόνος τρόπος για να αποκατασταθεί είναι να 'επιστρέψουμε' στο 'χρυσό αυτό παρελθόν', με όλες τις σύγχρονες ανέσεις βέβαια. Το ιδεολόγημα αυτό ενέχει μια προφανή αντίφαση (επιστροφή σε αυτό το παρελθόν με ανέπαφη την υπόλοιπη αστική και καταναλωτική δομή) και είναι εν πολλοίς ένας μύθος, αλλά αποκτά μεγάλη σημασία σε πολλές αστικές Δυτικές κοινωνίες και κατασκευές υπαιθροτήτων μέσα από 'αστικά μάτια' (Νιτσιάκος, 1995, Howarth, 1995). Άλλωστε το ιδεολόγημα αυτό είναι εν μέρει υπεύθυνο για μια μικρή αλλά αξιοπρόσεκτη τάση 'επιστροφής στις ρίζες' και 'επιστροφής στην αυθεντική αγροτική ζωή' που ενυπάρχει στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες και είναι υπεύθυνη όπως είδαμε για τις αντίστοιχες υπαιθρότητες. Στη συνέχεια θα εξεταστεί και η φυσική συνέχεια του ιδεολογήματος αυτού, οι 'συμβολικές κοινότητες' και η κατασκευή των χωριών 'σκηνικό'. Πριν ολοκληρωθεί η ενότητα πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι η σύντομη αυτή συζήτηση, αντιμετωπίζει την νατουραλιστική προσέγγιση ως μια καρικατούρα περισσότερο, παρά ως μια ολοκληρωμένη και ποικιλόμορφη φιλοσοφία, η οποία δεν είναι σε καμιά περίπτωση όσο μονοδιάστατη παρουσιάστηκε παραπάνω. Παρόλα αυτά, το βασικό ιδεολόγημα ισχύει ακόμη και αν δεν αναφέρεται ρητά.

2.1.3 Γεωγραφίες Κατανάλωσης, 'Νοσταλγίας' Και Συμβολικών Κοινοτήτων

Η φυσική συνέχεια της παραπάνω προσέγγισης και του βασικού ιδεολογήματος της 'νοσταλγίας' της υπαίθρου και της αγροτικής ζωής, είναι οι γεωγραφίες κατανάλωσης στην ύπαιθρο και οι γεωγραφίες των συμβολικών κοινοτήτων.

Η 'νοσταλγία' εκφράζεται ποικιλότροπα στις σημερινές αστικές κοινωνίες. Από τη διοργάνωση αγροτουριστικών φεστιβάλ, στην 'ανακάλυψη' εναλλακτικών και 'αυθεντικών' προορισμών για 'αποδράσεις' όπου ο αστικός επισκέπτης – τουρίστας – καταναλωτής μπορεί να έρθει σε επαφή με τους 'αυθεντικούς', 'απλούς' ανθρώπους της υπαίθρου και να ανακαλύψει την 'πραγματική', 'παραδοσιακή' ζωή και να καταναλώσει 'αυθεντικά' προϊόντα, μαγειρεμένα με 'πατροπαράδοτο' τρόπο και 'συνταγές της γιαγιάς'. Οι αστικοί αυτοί μύθοι εκφράζουν ιδανικά το 'είδύλλιο της υπαίθρου': μιας ζωής που 'έχει χαθεί' και που έχει διαστάσεις αξιακές, εννοιολογικές και αναπτυξιακές.

Οι αξιακές διαστάσεις αναφέρονται στις αξίες που εμπεριέχει αυτός ο μύθος, οι οποίες πρεσβεύουν την επιστροφή σε 'παραδοσιακές' αξίες, νοοτροπίες και πρακτικές. Οι αξίες αυτές υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν ένα παρελθόν όπου οι οικογενειακοί και οι κοινωνικοί δεσμοί ήταν περισσότερο ισχυροί και το πνεύμα της 'κοινότητας' ένωνε τους ανθρώπους σε συμπαγείς κοινωνικές ομάδες (Νιτσιάκος, 1995). Εδώ μπορούν να παρατηρηθούν δύο αντιφάσεις: η πρώτη είναι γενικότερου χαρακτήρα και έχει να κάνει με την 'ρομαντική' αυτή θεώρηση των αξιών ως κάτι σταθερού και αναλλοίωτου ενώ αυτό απέχει πολύ από την πολυσύνθετη και μεταβαλλόμενη χωρικά και χρονικά πραγματικότητα. Επίσης έχει να κάνει με την ανυπαρξία δικαιοσύνης και πρόνοιας στο σύστημα αυτό για μια σειρά από θεσμούς και πρακτικές που σήμερα θεωρούνται δεδομένες, όπως η θέση της γυναίκας, η ενδοκοινωνική δικαιοσύνη, η δυσκολία της καθημερινής ζωής, οι κλειστές και ασφικτικές κοινωνικές δεσμεύσεις κ.α. Η δεύτερη αντίφαση αναφέρεται στην απροθυμία των ίδιων των 'νοσταλγών' να έρθουν να ζήσουν με αυτό το σύστημα ή αυτή τη ζωή ή ακόμη και στην περιοχή όπου υπάρχει αυτή η υποτιθέμενη ζωή και αξιακό σύστημα. Η απροθυμία αυτή εκφράζεται μέσα από τη λογική του επισκέπτη: 'νοσταλγώ αυτή τη ζωή, αλλά θέλω μόνο να την βλέπω και να την φαντάζομαι ως επισκέπτης'. Οι επισκέπτες αυτές είναι οι κυριότεροι καταναλωτές της υπαίθρου, όπως θα φανεί και αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Οι εννοιολογικές διαστάσεις αναφέρονται στις μεταβολές των εννοιών αυτών των αστικών υπαιθροτήτων. Έτσι, η ύπαιθρος έχει μεταβληθεί από μη ελκυστικό μέρος, απ' όπου όλοι θέλουν να φύγουν, σε μέρος όπου λαμβάνει χώρα η 'αληθινή' ζωή και όπου οι κάτοικοι των αστικών κέντρων περνάνε ένα μέρος του χρόνου τους ως επισκέπτες ή προσωρινοί κάτοικοι σε γιορτές και διακοπές. Η μεταβολή αυτή της ελκυστικότητας δεν έχει ακόμη στην Ελλάδα εκφραστεί με μεγάλο κίνημα 'επιστροφής στην ύπαιθρο' σε αντίθεση με πολλές Ευρωπαϊκές και Αμερικανικές χώρες, όπου η κατοικία στην ύπαιθρο έχει λάβει διαστάσεις.

Οι αναπτυξιακές διαστάσεις αναφέρονται στις δυνατότητες ανάπτυξης προσφοράς υπηρεσιών και προϊόντων στους επισκέπτες αυτούς. Έτσι, εκτός από την ανάγκη ανάπτυξης υπηρεσιών εστίασης και διαμονής με τις ανάλογες πρώτες ύλες, υπάρχει και ανάγκη για δημιουργία υποδομών για τους επισκέπτες που εξυπηρετούν ταυτόχρονα και τους μόνιμους κατοίκους στο αίτημα τους για καλύτερη ποιότητα ζωής.

2.1.3.1 Μετανάστες και Συμβολικές Κοινότητες: Οι Κοινότητες της Υπαιθρου ως 'Σκηνικό'

Μια διαφορετική διάσταση των παραπάνω αστικών ιδεολογημάτων έχει να κάνει με την εξάρτηση της υπαίθρου οικονομικά και κοινωνικά από εξωγενείς παράγοντες και ιδιαίτερα από τους μετανάστες της αγροτικής εξόδου. Οι μετανάστες αυτοί, διατηρούν σε μεγάλο βαθμό στενές σχέσεις με την 'πατρίδα' τους και εκτός από οικονομικά κεφάλαια και εισροές, προσφέρουν και συμβολικά κεφάλαια και εισροές. Ως συμβολικές εισροές μπορούν να οριστούν τα πολιτισμικά ερεθίσματα που εισέρχονται στην Κοινότητα για την ζωή έξω από αυτήν (στις πόλεις) και την ζωή στην Κοινότητα «όπως αυτή θα έπρεπε να είναι» ή «η ζωή σύμφωνα με την παράδοση», με άλλα λόγια δηλαδή, συμβολικές εισροές είναι τα πολιτισμικά και κοινωνικά στερεότυπα για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ζωής στην Κοινότητα, αλλά και έξω από αυτήν, στις πόλεις. Η χρήση αυτών των στερεοτύπων γίνεται μέσα από την συλλογική μνήμη των πρώην χωρικών που ζουν τώρα στις πόλεις, δημιουργώντας φαντασιακές κοινότητες, δηλαδή ιδεατούς τύπους αγροτικών κοινοτήτων στις οποίες η ζωή ήταν

διαφορετική (Νιτσιάκος, 1995, σελ. 110-6). Η διαδικασία δημιουργίας των φαντασιακών αυτών κοινοτήτων ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε στις κοινότητες της διασποράς. Εκεί, ο χωρικός «αγροτοποιεί» αρχικά το αστικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται και αστικοποιείται ο ίδιος στην συνέχεια, έτσι ώστε η ίδια του η αντίληψη για το παρελθόν και το παρόν του αλλάζει. Στην νέα του κοινωνία βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα τεράστιο δίλημμα: από την μια πρέπει να ενσωματωθεί στην νέα κοινωνία, από την άλλη να διατηρήσει τις «ρίζες» του. Όσο επιτυγχάνει το πρώτο, τόσο αποκόπτεται από το δεύτερο (Νιτσιάκος, 1995). Η αποκοπή αυτή γεννά μια μυθολογία για το παρελθόν και την παράδοση που, τροφοδοτούμενη και από το ρεύμα του φολκλωρισμού που διαποτίζει τους αστακούς πληθυσμούς από την δεκαετία του 1980 και έπειτα.

Στην διαδικασία δημιουργίας του αστικού αυτού ιδεολογήματος αυτού, οι πρώην αγροτικές κοινωνίες δεν είναι οι μόνες υπεύθυνες. Στο 'εδώλιο' πρέπει να βρεθούν και εξωγενείς παράγοντες επηρεασμού και διαμόρφωσης της κοινωνίας, που επιβλήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις κοινωνίες και στους ανθρώπους των αγροτικών κοινοτήτων. Η μαζική άρνηση του αγροτικού παρελθόντος από το επίσημο κράτος μέσω άτυπων και τυπικών θεσμών και η επιβολή αναγκαστικού εκσυγχρονισμού των παραγωγικών δομών μιας σταθερής λίγο πολύ κοινωνίας, η οποία δεν ήταν έτοιμη για αυτή την μετάβαση, είναι τέτοιοι εξωγενείς παράγοντες. Ο συνδυασμός αυτός των εξωγενών παρεμβάσεων και της ενδογενούς ανάγκης αναζήτησης καλύτερης ποιότητας ζωής είναι τελικά οι γενεσιουργές αιτίες δημιουργίας των κοινοτήτων της διασποράς και αυτών των αστικών ιδεολογημάτων.

Χαρακτηριστικοί φορείς 'διαχείρισης' της συλλογικής αυτής μνήμης είναι οι αδελφότητες και οι σύλλογοι των αποδήμων στις νέες τους πατρίδες. Ο σκοπός αυτών των αδελφοτήτων είναι τριπλός: κατά πρώτο λόγο η υποδοχή των νεο-αφιχθέντων και η βοήθεια προσαρμογής τους, κατά δεύτερο η αλληλοβοήθεια μεταξύ των 'συνχωριανών' στην καινούργια πατρίδα και κατά τρίτο η βοήθεια της ίδιας της πατρίδας με αποστολή χρημάτων για κοινωφελή έργα (Νιτσιάκος, 1995). Οι αδελφότητες και σύλλογοι αυτοί συνέβαλαν αποφασιστικά στην δημιουργία και αναπαραγωγή του κλίματος 'επιστροφής στις ρίζες' και 'επιστροφής στην παράδοση' ως αντίδοτο της αστικοποίησης και της ενσωμάτωσης των μελών τους στις νέες κοινωνίες τους. Τα μέλη των αδελφοτήτων και συλλόγων αυτών είναι και δεν είναι ταυτόχρονα μέλη της παλιάς Κοινότητας και της καινούργιας πατρίδας, είναι κάπου ενδιάμεσα, σωματικά στην πόλη, αλλά 'πνευματικά' στην κοινότητα. Πρακτικά αυτό φαίνεται με διευκρινήσεις για τόπους καταγωγής ακόμη και τρίτης γενιάς μεταναστών («ναι μένω εδώ, αλλά η πατρίδα μου ή η καταγωγή μου είναι από ...»), ή από την μαζική μετακίνηση των μεταναστών για εκλογές ή για απογραφές στην Κοινότητα. Η παροχή τέτοιων διευκρινήσεων αποδεικνύει την στενότητα των δεσμών των φαντασιακών αυτών Κοινοτήτων με την ευρύτερη διασπορά. Έτσι, οι παλιές Κοινότητες μολονότι γεωγραφικά και δημογραφικά είναι περισσότερο περιορισμένες από ότι στο παρελθόν, συμβολικά έχουν διευρυνθεί πάρα πολύ για να μπορέσουν να συμπεριλάβουν αστικούς μύθους για την «αγροτική» και «παραδοσιακή» ζωή (Νιτσιάκος, 1995, Λεοντή, 1995).

Έτσι, ένα μεγάλο ποσοστό αυτών που μπορούν να θεωρηθούν ή που θεωρούν τους εαυτούς τους πολίτες μιας Κοινότητας, περνούν ένα σημαντικό μέρος του χρόνου τους εκτός της Κοινότητας. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια σημαντική δυσκολία ορισμού των μόνιμων κατοίκων μιας Κοινότητας (Δαμιανάκος, 2002). Πρέπει να θεωρηθούν ως μόνιμοι κάτοικοι μιας Κοινότητας όσοι διαβιούν εκεί όλο το έτος, ή πρέπει να

προσθεθούν σε αυτούς και όσοι διαθέτουν μόνιμη κατοικία εκεί και εποχιακά περνούν κάποιο χρονικό διάστημα (συνήθως το Πάσχα, το καλοκαίρι και κάποιες τοπικές γιορτές); Όπως πάντως και αν οριστούν αυτοί οι 'μη-μόνιμοι μόνιμοι' κάτοικοι, το γεγονός παραμένει ότι μεγάλο μέρος πληθυσμού που έχει σχέση με την Κοινότητα, ενεργοποιείται οικονομικά εκτός αυτής (σε αστικά κέντρα, κοντύτερα ή μακρύτερα από αυτή), συμμετέχουν όμως και στην οικονομική και κοινωνική ζωή της. Ως επακόλουθο, η ζωή του χωριού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές εισροές των 'μη-μόνιμων μόνιμων' κατοίκων. Η εξάρτηση αυτή φαίνεται στις γιορτές και ιδιαίτερα στις τοπικές εκλογές, όπου συχνές είναι οι περιπτώσεις ανάληψης Κοινοτικών καθηκόντων από 'μη-μόνιμους μόνιμους' κατοίκους.

Ως συνέπεια των παραπάνω ο χώρος της υπαίθρου, η Κοινότητα, το 'χωριό', προσαρμόζεται σταδιακά στις ανάγκες των 'μη-μόνιμων μόνιμων' κατοίκων και των τουριστών και μετατρέπεται σε σκηνικό 'παραδοσιακού χωριού', 'αγροτικής ειδυλλιακής ζωής'. Στο σκηνικό αυτό αποκτά βαρύνουσα σημασία η εμφάνιση του χώρου και όχι η λειτουργικότητα του. Ο γνωστός αφορισμός «η μορφή έπεται της λειτουργίας» (Form follows function) που αναφέρεται στο ότι η εμφάνιση των αντικειμένων και των χώρων είναι αποτέλεσμα λειτουργικών δράσεων, δηλαδή είναι αποτέλεσμα λειτουργιών αρχικά και έπειτα διαμορφώνεται η μορφή με αισθητικά κριτήρια, αντιστρέφεται εδώ και η μορφή διαμορφώνει πρωταρχικά τους χώρους και τα αντικείμενα, με την λειτουργικότητα να έπεται. Η αντιστροφή αυτή λειτουργικότητας και 'αισθητικής' και η μετατροπή του χωριού σε σκηνικό φαίνεται καθαρά στη χρήση 'παραδοσιακών' υλικών σε σύγχρονες κατασκευές που προορίζονται για την ικανοποίηση σύγχρονων αναγκών (προσθήκη πέτρας ή/και ξύλου σε κτίρια, δρόμους, πάρκα κτλ), την προσπάθεια να αναδειχθεί ο 'παραδοσιακός' χαρακτήρας χώρων και τοπίων και στην μουσειακή συντήρηση περιβαλλόντων.

Θα μπορούσε βέβαια κάποιος να παρατηρήσει ότι έτσι προσφέρονται κάποιες παραγωγικές διεξόδους στους κατοίκους των μειονεκτικών αυτών περιοχών. Τελικά, φαίνεται ότι ορισμένα τουλάχιστον χωριά θα γίνουν ή θα παραμείνουν 'σκηνικά', ενώ η τάση αυτή αναμένεται να διευρυνθεί και σε επίπεδο τοπίου, τουλάχιστον για κάποιους σχετικά περιορισμένους χώρους, όπου οι επισκέπτες θα μπορούν να καταναλώνουν εικόνες αγροτικής ζωής, «παραδόσης» κτλ.